

Økonomiske virkninger av årets oppgjør

Rammen for jordbruksoppgjøret gir grunnlag for en inntektsvekst på 10,25 prosent, eller om lag 25 000 kroner per årsverk i 2012, sammenlignet med 2011 før avtale. Verdien av jordbruksfradraget, med eksisterende regelverk, er inkludert (Landbruks- og matdepartementet 2011). Inntektsnivået er antatt å øke med vel 3,5 prosent (om lag 9 000 kroner per årsverk) i 2011 dersom målprisøkningen tas ut fra 1. juli 2011. For samtlige referansebruk er det beregnet at avtalen gir positiv inntektseffekt fra 2011 før oppgjør til 2012. Det er likevel beregnet en nedgang fra 2010 til 2012 for fem referansebruk. Alle disse har kornproduksjon. Inntekten er målt som vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk.

2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk

Norsk landbruk og landbrukspolitikken har de senere årene blitt mer utsatt for økende grad av internasjonal påvirkning og reguleringer. Internasjonale avtaler som Norge har inngått eller sluttet seg til, har vært av vesentlig betydning for denne utviklingen. Vi vil her gå nærmere inn på betydningen av EØS-avtalen og landbruksavtalen i Verdens handelsorganisasjon (WTO) for norsk landbrukspolitikken og norsk landbruk.

2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk

Handelen mellom Norge og EU med bearbeidede landbruksvarer og en del tradisjonelle landbruksvarer er regulert gjennom EØS-avtalen.

Artikkel 19

EØS-avtalens Artikkel 19 har som utgangspunkt at man på sikt ønsker en gradvis liberalisering av handelen med utvalgte landbruksvarer (melk, kjøtt, grønnsaker mv.) mellom Norge og EU. Forhandlinger om liberaliseringen skal skje innenfor rammen av partenes respektive landbrukspolitikken, og videre reduksjoner av handelshindringer skal skje på gjensidig fordelaktig basis. I prinsippet skal Norge og EU gjennomgå vilkårene for handelen med disse landbruksvarene med to års mellomrom, men har hittil bare ferdigforhandlet to konkrete avtaler. Den første avtalen ble signert og gjort gjeldende fra 2003. For både kjøtt og ost innebar det noe økt konkurranse på hjemmemarkedet, men samtidig også en bedring av norske bedrifters eksportmuligheter til EU. Også for grønnsaker, frukt, bær og grønne planter innebar avtalen etablering av gjensidige tollfrie importkvoter. I januar 2010 ble partene enige om en ny Artikkel 19-avtale. Stortinget ga 4. april 2011 enstemmig samtykke til at avtalen kunne inngås, og den ble underskrevet 15. april 2011. Avtalen er ikke ferdigbehandlet i EUs organer. Først når det er gjort, vil dato for i verksetting bli avklart. Avtalen innebærer blant annet en økning i importkvoten for ost fra EU fra 4 500 tonn til 7 200 tonn, samt en økning i eksportkvoten av ost til EU fra 4 000 tonn til 7 200 tonn. I avtalen ligger også tollfrie kvoter eller tollfrihet inn til EU for blant annet vegetabiliske oljer, bær, snacks, hunde- og kattemat, tran og juletrær. Det ble også etablert midlertidige importkvoter fra EU på kjøtt av storfe (900 tonn), kylling (800 tonn) og gris (600 tonn), kvoter som senere vil inngå i en eventuell ny WTO-avtale. Ifølge Landbruks- og matdepartementet har Norge stort sett gitt konsesjoner for landbruksvarer der det allerede er import til ordinær toll eller der næringsmiddelindustrien allerede har et importbehov. Landbruks- og mat-

departementet mener derfor at avtalen i seg selv i liten grad vil føre til noen økning av importen for disse varene.

Protokoll 3

Selv om norske landbruksprodukter generelt er sterkt beskyttet mot utenlandsk import gjennom høy toll, er bildet mer nyansert for en del bearbeidede landbruksprodukter. Dette gjelder de såkalte RÅK-varene, hvor handelen reguleres etter Protokoll 3 i EØS-avtalen. RÅK er en forkortelse for råvarepriskompensasjon. RÅK-ordningen skal legge til rette for frihandel med industrielt bearbeidede jordbruksvarer samtidig som en skjermer handelen med råvarer. Virkemidlene (toll, eksportstøtte og prisnedskrivning) skal utjevne forskjeller i råvarekostnadene mellom norske og importerte næringsmidler som omsettes i Norge, og gjøre norske varer innenfor ordningen konkurransedyktige på verdensmarkedet. Den såkalte RÅK-industrien produserer varer som kommer inn under RÅK-ordningen.

Den gjeldende Protokoll 3-avtalen trådte i kraft 1. januar 2002. Avtalen innebar gjensidig kutt i tollsatsene på 3 prosent i tillegg til utvidet handel innenfor store produktgrupper som blant annet syltetøy, margarin og barnemat. For enkelte produkter (müsli, supper/buljonger) har tollsatsen inn til Norge blitt redusert med mer enn de generelle 3 prosent. Norge og EU avtalte samtidig å forhandle videre om avvikling av det ikke-landbruksrelaterte elementet i tollsatsen, dvs. industrielementet. Det er fortsatt tollbeskyttelse utover råvarekompensasjon for syltetøy basert på jordbær, bringebær og solbær, da det vurderes som nødvendig for å sikre produksjon av denne type syltetøy basert på norske bær. Ved innførsel til EU fikk Norge tollnedsettelse for bl.a. syltetøy, gjær, peanøtter, ketchup, sennep, supper og barnemat. For deler av den norske næringsmiddelindustrien ga tollreduksjonene noe økt konkurranse på hjemmemarkedet.

Partene kan når som helst be om nye forhandlinger innenfor avtalens rammer, og det er fra EU sin side ytre ønske om videre forhandlinger. Sverige har markert seg som en sterk pådriver for ytterligere tollreduksjoner. Norske myndigheter har tidligere sagt at de ønsker å avvende utfallet av de pågående WTO-forhandlingene før det startes nye forhandlinger etter Protokoll 3, men har nå likevel åpnet for å gå inn i samtaler om en ny forhandlingsrunde.

Det ble i 2010 utbetalt 175,6 mill. kroner i prisnedskrivningstilskudd og 32,3 mill. kroner i eksportstøtte. Prisnedskrivningstilskuddet økte med 0,9 prosent fra året før, mens eksportstøtten økte med 24 prosent. Omsatt mengde RÅK-varer i dagligvarehandelen var i 2010 på 33,1 mrd. kroner ekskl. merverdiavgift (Steine m.fl. 2011). Omsetningen økte med 2,3 prosent fra 2009 til 2010, mot 7,7 prosent fra 2008 til 2009. Importen av RÅK-varer har økt fra 2,54 mrd. kroner i 1995 til 6,8 mrd. kroner i 2010. Eksporten av RÅK-varer lå på 1,055 mrd. kroner i 2010 og har hatt en økning på 24 prosent siden 1995. Det siste året økte eksporten med 10,3 prosent, og den viktigste grunnen var økt eksport til Sverige. Fra 1995 og fram til 2010 har importen av RÅK-varer gått fra å være tre ganger større til å bli 6,5 ganger større enn eksporten.

2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk

Den gjeldende WTO-avtalen for landbruk, Uruguay-rundens landbruksavtale, trådte i kraft 1. januar 1995 og er bindende for alle medlemsland. Konkret innebærer avtalen forpliktelser knyttet til bl.a. markedsadgang, eksportstøtte og samlet støtte til jordbruket. Avtalen innebærer i tillegg en viss harmonisering av regelverk knyttet til plante- og dyrehelse, kvalitet og opprinnelsesmerking mv., for å hindre at slike bestemmelser urettmessig blir benyttet som handelshindring.

Markedsadgang

Den viktigste endringen for Norge med innføringen av WTO-avtalen var at det kvantitative importvernet for jordbruksvarer ble erstattet med et tollbasert importvern. Avtalen krevde at tollsatsene skulle reduseres med 36 prosent i gjennomsnitt og minimum med 15 prosent for det enkelte produkt i løpet av 6 år fra 1995. Tollsatsene ble utregnet som differansen mellom laveste verdensmarkedspris og høyeste administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88. Tollreduksjonen for Norge var 15 prosent for de fleste «viktige» jordbruksprodukter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet hadde svakt tollvern. Norge valgte å gjennomføre tollreduksjonene allerede fra 1. juli 1995. Flere analyser, blant annet Nersten et al. (2003), har vist at tollsatsene også etter reduksjonen ligger til dels langt over det som kreves for å gi tilfredsstillende grensevern for de aller fleste norske jordbruksvarer. Det er imidlertid variasjoner, og enkelte jordbruksvarer møter reell importkonkurranse. Hvordan matprisene fluktuerte internasjonalt påvirker norsk jordbruks konkurranseevne. Dette har blitt mer tydelig i forbindelse med prisfluktuasjonene i de senere årene, bl.a. for korn og meieriprodukter. Når prisene går ned internasjonalt, svekkes konkurranseevnen for norske produkter i Norge.

WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import, måtte det opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent av konsumet i basisperioden 1986–88 (økende fra 3 prosent ved iverksettingen av avtalen) til lav tollsats («minimum access»-kvoter med 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Stort sett har de utauksjonerte kvotene ikke blitt fullt utnyttet, men interessen for kvotene har økt, spesielt for import av storfekjøtt.

Nasjonal jordbruksstøtte i WTO

I WTO brukes terminologien «gul», «blå» og «grønn» boks som utgangspunkt for å inndele ulike typer støtte som det knyttes ulike forpliktelser til:

- Gul boks eller det som kalles AMS (Aggregate Measurement of Support), inkluderer i utgangspunktet all produksjonsavhengig støtte, men det gjøres unntak for såkalt «blå støtte». AMS er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og grensevernet («skjermingsstøtten»), dvs. differansen mellom prisene på det innenlandske markedet (målprisene) og verdensmarkedet multiplisert med produserte mengder³. Uruguay-rundens landbruksavtale forpliktet medlemslandene til å redusere den interne støtten til jordbruket(AMS) med 20 prosent over seksårs-

³ Verdensmarkedsprisene er beregnet ut fra et gjennomsnitt av perioden 1986–1988.

perioden 1995–2000. Det som for Norges del inngår som «gul støtte», er «skjeringsstøtten» samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. Maksimal AMS for Norge er 11,449 mrd. kroner.

- Blå boks⁴ er produksjonsavhengig støtte med begrensninger («direct payments under production-limiting programmes»). Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige AMS, som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men som i gjennomføringsperioden kunne tas ut av AMS. For 2009 har Norge notifisert «blå» støtte på vel 4,1 mrd. kroner, og det inkluderte driftstilskudd i melkeproduksjon, produksjonstilskudd i husdyrproduksjon og distriktstilskudd for melk og kjøtt.
- Grønn boks er produksjonsnøytral støtte med formål å bidra til produksjon av visse kollektive goder (f.eks. utdanning, miljø, matvareberedskap, kulturlandskap m.m.) og sosiale ordninger, og er klassifisert som «lovlig» støtte og unntatt reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2009 notifisert knapt 7,1 mrd. kroner som «grønn» støtte overfor WTO (WTO, 2010). De viktigste postene er avløserordningen, investeringsstøtte, støtte til utdanningsformål og støtte til beredskapslagring av korn. I prinsippet er det imidlertid ingenting i veien for at også andre (og eventuelt nye) støttetiltak kan plasseres i denne «boksen» og på denne måten kompensere for reduksjon i støtte på andre områder.

Norge har fram til 2009 oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, men har de siste årene tatt ut fjørfekjøtt og storfekjøtt og noen andre produkter av målprissystemet for å komme under det maksimalt tillatte støttenivået på 11,449 mrd. kroner (slik som beskrevet i kapitlet 2.1). For 2009 notifiserte Norge AMS på vel 10,2 mrd. kroner. Det maksimalt tillatte støttenivået på 11,449 mrd. kroner har dermed allerede hatt direkte betydning for utformingen av norsk landbrukspolitikk og vil fortsatt ha det framover. Spesielt gjelder det muligheten for å øke målprisene. Under den pågående runden med WTO-forhandlinger er det betydelig press for å få gjennom vesentlige støttereduksjoner.

Tollpreferanser til utviklingsland

WTO-avtalen gir mulighet til å gi spesielle tollpreferanser⁵ til utviklingsland og innebærer en ensidig tollreduksjon eller tollfjerning. Den norske GSP-ordningen (Generalized System of Preferences) innebærer spesielle tollpreferanser på import fra utviklingsland. De fattigste landene dekkes av en nulltollordning på import av alle varer (se nedenfor). Øvrige utviklingsland har 10 prosent tollpreferanse på kjøtt og kjøttvarer, korn, mel og fôrstoffer, 15 prosent tollpreferanse på sensitive frukter og grønnsaker og tollfritak på ikke sensitive varer (tropisk frukt og grønnsaker mv.). Land som det inngås handelsavtaler med (gjennom EFTA eller bilateralt) tas ut av GSP-ordningen, men det er gjort unntak for handelsavtalen EFTA-SACU (se nedenfor).

Flere av landene som omfattes av GSP-ordningen er viktige landbruksnasjoner med stort potensial for eksport av landbruksvarer til Norge (eks. Brasil og Argentina). Brasil er det klart viktigste landet med fem ganger så stor eksport til

⁴ «Blair House»-avtalen mellom USA og EU som ble inngått på tampen av Uruguay-runden, innebar at definisjonen av en såkalt «blå» boks ble nedfelt i WTO-avtalen.

⁵ Å gi tollpreferanser til utviklingsland innebærer å gi lavere tollsatser ved import til Norge enn det som gjelder for tilsvarende varer fra andre land.

Norge som land nummer to, Peru. De viktigste produktene fra GSP-landene er soya-bønner, kaffe og bananer. Botswana og Namibia inngår i GSP-ordningen, men det har blitt opprettet spesielle kvoteordninger for tollfri import av utbenet storfekjøtt fra disse landene. Importen har et indikativt tak på 2 700 tonn. Fra og med 2008 kan det i tillegg importeres 500 tonn storfekjøtt tollfritt fra Namibia og Botswana på en nyetablert kvote som følge av frihandelsavtalen med Den sørafrikanske tollunion (EFTA-SACU). Fra 1. januar 2009 ble avtalen med Botswana og Namibia videre utvidet til også å gjelde for Swaziland. Importkvotene har i de siste årene vært fullt utnyttet. I tillegg var det en sterk økning i import av sauekjøtt fra Namibia i 2010. Fra 2011 vil det bli innført en importkvote med et indikativt tak på 400 tonn sauekjøtt fra Namibia, Botswana og Swaziland.

64 land har i dag tollfri markedsadgang på alle varer inn til det norske markedet. Ordningen som tidligere kun gjaldt for de minst utviklede landene (MUL-ordningen) ble i 2008 utvidet til også å gjelde lavinntektsland med en befolkning på under 75 millioner innbyggere. I praksis medførte det en økning på 14 land som dekkes av det som i dag kalles *nulltollordningen*. Hvilke land som dekkes, bestemmes i henhold til den gjeldende DAC-listen.⁶ De 48 minst utviklede landene (MUL) har siden 1995 hatt et generelt tollfritak på alle varer inn til Norge. Frem til 2008 var det derimot unntak for korn, mel og førstoffer. For disse varene hadde de 30 prosent tollpreferanse, i tillegg til indikative importtak på 20 000 tonn proteinfôr, 75 000 tonn fôrkorn og 100 000 tonn matkorn. For korn, mel og kraftfôr ble det fra mars 2008 innført en sikkerhetsmekanisme som innebærer at den toll- og kvotefrie importen kan stanses dersom importen fører til «vesentlig markedsforstyrrelse» eller fare for slik forstyrrelse.

Selv om 64 land (MUL-land og en del andre lavinntektsland) kan eksportere landbruksvarer tollfritt til Norge og øvrige utviklingsland med lavere tollsatser enn de generelle tollsatsene som gjelder for andre land, er det likevel slik at mesteparten av importen til Norge kommer fra EU, mest fra Sverige og Danmark. I 2010 kom 67 prosent av importen (i verdi) fra EU, 20 prosent fra GSP-land, 11 prosent fra andre land og 1 prosent fra MUL-landene. Verdien av importen fra nulltoll-landene var i 2010 på 567 mill. kroner, og knapt 7 mrd. kroner fra de ordinære GSP-landene. Årsakene til at vi importerer lite fra nulltoll-land er komplekse, men internasjonale reguleringer/standarder, mangel på nettverk med norske importører og begrenset produksjonskapasitet kan være noe av årsakene. Hvilke produkter som importeres og fra hvilke land, varierer fra år til år. Avskårne blomster (fra Kenya) var den viktigste importvaren i 2010, deretter kaffe og friske belgfrukter (Statens landbruksforvaltning, 2011).

Eksportstøtte

Dersom et jordbruksprodukt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge WTO-avtalen. Avtalen fra 1995 krevde at subsidiert eksport skulle reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skulle reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år. For melke-sektoren har statens oppkjøp av melkekvoter vært det viktigste tiltaket for å holde produksjonen innenfor rammen av innenlandsk etterspørsel og tillatt eksportnivå. I 2005 ble det enighet om at i en ny WTO-avtale skal det legges opp til at all form for eksportstøtte skal fjernes i løpet av 2013. Spesielt utsatt i forhold til en eventuell

⁶ DAC-listen er OECDs utviklingshjelp-komites (Development Assistance Committee) liste over bistandsberettigede utviklingsland inndelt i grupper etter utviklingsnivå..

ny WTO-avtale er dermed Norges støtte til eksport av meieriprodukter (ikke minst Jarlsbergost). For å få klar en avtale må en også bli enige om kriterier for hvordan andre former for eksportstøtte skal behandles, som for eksempel eksportkreditter, statshandelsforetak og matvarehjelp.

Liten fremgang i den pågående forhandlingsrunden i WTO – Doha-runden

Spørsmål rundt landbruk og handel er blant de mest utfordrende i WTO-forhandlingene. Store framvoksende nasjoner som Kina, India, Brasil, Russland og Sør-Afrika er alle viktige produsenter av landbruksvarer, og spiller en stadig viktigere rolle internasjonalt. Grovt sett kan en si at industriland og utviklingsland strides om markedsadgang og -restriksjoner for sine varer.

Allerede i 1999 skulle det i henhold til Uruguay-rundens landbruksavtale innledes forhandlinger om en ny WTO-avtale. Forhandlingsrunden startet derimot ikke før Ministerkonferansen i Doha i 2001. De om lag 140 medlemslandene ble da enige om en mandattekst som dannet grunnlaget for de nye forhandlingene. WTO-forhandlingene berører også andre sektorer der Norge har viktige interesser, for eksempel fisk.

Mange land la i tiden etter ministermøtet i Doha fram forslag til forhandlingsløsning på landbruksområdet. Forslagene skulle ende i såkalte modaliteter, dvs. overordnede, men likevel tallfestede parametere for liberalisering av handelen med jordbruksvarer. WTOs ministerkonferanse i Cancún, Mexico, i september 2003, endte i sammenbrudd etter at landene ikke ble enige.

Både på møter i 2004 eller 2005 var det lite fremgang. Sommeren 2004 kom en fram til enighet om en rammeavtale for de videre forhandlingene. For jordbruket innebar det en forpliktelse til å gjennomføre betydelige reduksjoner i tollsatser på jordbruksvarer og fjerning av eksportsubsidier. Medlemslandene ble enige om betydelige reduksjoner i «gul støtte» i tillegg til en reduksjon i «blå støtte» ned til 5 prosent av produksjonsverdien. Et viktig punkt for Norge var likevel at det ble åpnet for noe fleksibilitet for land med en svært stor del av sin handelsvridende støtte i «blå» boks, for å sikre at de ikke blir bedt om uforholdsmessig store kutt.

På ministerrådsmøtet i Hong Kong i desember 2005 ble det enighet om tre ulike bånd («bands») for reduksjon av samlet tillatt AMS og at det vil bli høyere kutt i de høyere bånd. Norge vil havne i gruppen av land (bånd) med lavest reduksjonsforpliktelse. Tilsvarende vil det bli etablert fire bånd for reduksjon av tollsatser. Ellers ble det bestemt at det skal tas sikte på fjerning av alle former for eksportsubsidiering innen slutten av 2013.

På ministermøtet i januar 2007 ble det enighet om å ta opp igjen forhandlingene, og en revidert rammeavtale ble lagt fram i juli 2007. Deretter fortsatte forhandlingene på teknisk nivå, og en ny revidert utgave av rammeverket ble lagt fram i februar 2008. I tillegg til at eksportsubsidiene skal elimineres innen utgangen av 2013, var viktige punkter at tollsatsene skal reduseres (mer for bearbeidede landbruksvarer enn for råvarene) og at den interne støtten til jordbruket skal reduseres betydelig.

Første halvår 2008 var det omfattende formelle og uformelle forhandlinger i WTO, ledet av ambassadør Crawford Falconer fra New Zealand. Falconer la fram et revidert utkast til rammeavtale. Mange av endringene siden utkastet i februar 2008 var imidlertid av mer administrativ og teknisk art, og det var fortsatt betydelig uenighet mellom medlemslandene. Daværende landbruks- og matminister Terje Riis-Johansen, avviste langt på vei Falconers utkast, spesielt det som gikk på kutt i tollsatsene.

Møtet i Genève i slutten av juli 2008 førte derimot til fremskritt, men landene ble likevel ikke enige om en ny avtale. Det formelle sammenbruddet kom etter uenighet mellom India, Kina og USA om en sikkerhetsmekanisme for u-land i tilfelle sterkt økende import. Før sammenbruddet ble landene imidlertid enige om sentrale elementer slik som intern støtte, tollreduksjoner og sensitive produkter.

Mange mener nå at forhandlingene har kjørt seg fullstendig fast, og er lite optimistiske i forhold til det videre arbeidet med å få til en avtale (Utenriksdepartementet, 2011). I november 2010 bestemte partene seg for å få til en avtale mot slutten av

2011. Norge signerte sammen med 12 andre land på en oppmuntring for å fortsette arbeidet i mars 2011. Ved møtet i påsken 2011 ble det derimot klart at det ikke ville være mulig å få til en avtale innen utgangen av året, og det ble vedtatt å forsøke å få til en mini-avtale, eller en «Doha light» i stedet. Denne avtalen skal forsøke å avslutte en del temaer som blir ansett som mulige å få til avtaler på. Spesielt gjelder det tollfri markedsadgang på både varer og tjeneste for minst utviklede land (såkalte MUL-land), i tillegg til fjerning av subsidier til bomullsproduksjon. Norge har allerede tollfri markedsadgang for import av varer fra de minst utviklede landene (MUL-landene) og en del andre lavinntektsland (i alt 64 land), og har også vært en viktig pådriver i arbeidet for å inkludere tjenester. USA har de største interessene knyttet til videre tillatelse til å subsidiere egne bomullsprodusenter, og de har også problemer med å akseptere tollfrihet fra de minst utviklede landene. Om det også vil komme inn andre temaer på agendaen i denne runden, er ikke godt å si.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

Litteratur

Budsjettnemnda for jordbruket 2010. Totalkalkylen for jordbruket. Avgitt juni 2010.
 Budsjettnemnda for jordbruket 2011. Utredning nr. 1 Jordbrukets totalregnskap 2009 og 2010. Jordbrukets totalbudsjett 2011. Registrerte og normaliserte tall. Oslo.
 Jordbrukets forhandlingsutvalg 2011. Krav til ramme og fordeling ved jordbruksforhandlingene 2011. Arbeidsdokument av 28.april 2011.

- Kjuus, J., Svennerud, M. og G. Steine 2010. *Konkurransesituasjonen for RÅK-varer 2010*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Landbruksdepartementet 1999. St.meld. nr. 19 (1999–2000) Om norsk landbruk og matproduksjon. Oslo.
- Landbruksdepartementet 2003. St.meld. nr. 12 (2002–2003) Om dyrehold og dyrevelferd, Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet 2009. St.meld. nr. 39 (2008–2009) Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen. Landbruks- og matdepartementet, Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet, 2010. Prop. 1 S (2010–2011). Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak) for budsjettåret 2011.
- Landbruks- og matdepartementet 2011. Prop. 126 S (2010–2011) Jordbruksoppgjøret 2011 – endringer i statsbudsjettet for 2011 m.m..
- Nersten, N.K., Bøe, E. og L.J. Rustad (2003). *Doha-runden. Konsekvensanalyse av ny WTO-avtale. Harbinsons forslag til modaliteter av 12. feb. 2003*. Norges Bondelag, Oslo. NILF-analyse av WTO-konsekvenser utført på oppdrag fra Norges Bondelag.
URL:http://www.bondelaget.no/tema/pdf/nilfrapport_wto.pdf
- OECD 2010. Producer and Consumer Support Estimates database
http://www.oecd.org/document/59/0,3746,en_2649_33773_39551355_1_1_1_1,00.html#country
- Staten og Norges Bondelag 2010. Jordbruksavtale 2010–2011. http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Jordbruksavtale_2010_2011_160610.pdf
- Statens forhandlingsutvalg 2011. Statens tilbud jordbruksforhandlingene 2011. 11. mai 2010.
- Statens landbruksforvaltning 2010. Avgifter 2011 – gjeldende satser.
<https://www.slf.dep.no/no/produksjon-og-marked/melk/avgifter>.
- Statens landbruksforvaltning 2011a. Omverdenen til norsk landbruk og matindustri 2010. Rapport-nr.:11/2011, Statens landbruksforvaltning, Oslo.
- Statens landbruksforvaltning 2011b. Markedsrapport 2010. Pris- og markeds-vurderinger av sentrale norskelandbruksvarer. Rapport-nr.: 6/2011.
- Steine, G., Svennerud, M. og E.H. Aalerud 2011. *Konkurransesituasjonen for RÅK-varer 2011*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Stortinget 2000. Innst. S. nr. 167 (1999–2000). Innstilling fra næringskomiteen om norsk landbruk og matproduksjon, Næringskomiteen, Oslo.
- Utenriksdepartementet 2011. Status i WTO-forhandlingene.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/handelspolitikk/nyhetsbrev/status-i-wto-forhandlingene.html?id=649877> 24.06.11
- WTO 2005. Doha Work Programme. Ministerial Declaration. Adopted on 18 December 2005.
http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/final_text_e.htm#agric.Sett 19.06.08.
- WTO 2010. Notification G/AG/N/NOR/59 01.11.2010
- Aalrerud, E.H. 2011. *Nedgang i IMF's matråvareindeks i mai*.
http://www.nilf.no/om_nilf/Nyheter/2011/Nedgang_i_IMFs_matravareindeks_i_mai. Sett 21.06.2011.